

**Копач А.І.**

**Практычныя аспекты рэалізацыі прынцыпаў тэорыі маўленчай дзейнасці ў тапанімным даследаванні**

Практычныя аспекты рэалізацыі прынцыпаў тэорыі маўленчай дзейнасці ў тапанімным даследаванні / А.І. Копач // Вестник МГЛУ. Серия 1. Филология. № 3(82). 2016. – С. 95–103.

**Аннотация**

В статье принципы теории речевой деятельности (предметность, активность, неадаптивность, опосредованность, интериоризация экстериоризации, анализ по единицам, зависимость психического отражения от места отражаемого объекта в структуре деятельности) рассматриваются в приложении к топонимному материалу. Идеи психолингвистов и психологов (Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева, Ж. Пиаже и др.) противопоставляются принципам структурного изучения собственных имен. В номинативной деятельности субъекта при производстве имен для единичных объектов предлагается выделить представление о целостном объекте, учесть способность человека переходить, с одной стороны, ко всё большей детализации исходного представления об объекте, а с другой, от конкретно-чувственного познания к абстрактному. Обсуждается этнолингвистическая альтернатива изучения имен с позиций антропоцентризма (Е.Л. Березович и др.). В качестве материала исследования используются топонимы Беларуси, Словакии и США.

У сучаснай лінгвістыцы роля анамастыкі не такая вялікая, як у перыяд свайго росквіту (1960–1970-е). Зніжэнне цікавасці да онімаў дазволіла А.Л. Берэзовіч заявіць пра адчувальны спад у даследаванні ўласных імёнаў на сучасным этапе [1, с. 37–38]. Наўрад ці можна растлумачыць гэты факт толькі модай на іншыя тэмы і мэты. Хутчэй, гэта натуральная рэакцыя на кансервацыю метадаў і тэрміналогіі гэтай галіны лінгвістыкі, яе пераважную апісальнасць і імманентнасць. Анамастыцы так і не ўдалося пераадолець свой статус «маргінала ў вялікай лінгвістыцы». Прычыны гэтага можна бачыць у адрыве тэорыі ад рэальна існуючага матэрыялу, «эталонным» і

«антыфункцыянальным» падыходзе (А.Л. Беразовіч), а можна – у непаслядоўным і няпоўным выкарыстанні наяўных навуковых метадалагічных прынцыпаў (В.І. Супрун) [2, с. 4–5]. Прайшоўшы скрозь горан тэорый значэння і намінацыі, палявога падыходу, кампанентнага аналізу, тэорыі семантычных і функцыянальных палёў, даследаванне ўласных імёнаў у пачатку XXI стагоддзя прыйшло да неабходнасці лічыцца з «чалавечым фактарам» і мадэляваць дзейнасць свядомасці чалавека пры азначванні свету. Адным з накірункаў, што не раскрылі свой патэнцыял у тапаніміцы і ўлічваюць гэты фактар, аказалася тэорыя маўленчай дзейнасці, якая з’явілася ў савецкі час.

Прынцыпы вывучэння ўласных імёнаў геаграфічных аб’ектаў з пазіцыі гэтай тэорыі асвятляюцца ў дадзеным артыкуле ў проціпастаўленні структурнаму вывучэнню тапонімаў (першы з кожнай пары пранумараваных ніжэй прынцыпаў прадстаўляе прынцып тэорыі маўленчай дзейнасці, другі звязаны са структурным падыходам) і абапіраюцца на прынцыпы, апісаныя А.Г. Асмолавым: прадметнасць, актыўнасць, неадаптыўнасць, апасродкаванасць, інтэрыярызацыя экстэрыярызацыі, аналіз па адзінках, залежнасць псіхічнага адлюстравання ад месца аб’екта, які адлюстроўваецца ў структуры дзейнасці [3, с. 119–128]. Матэрыялам даследавання паслужылі геаграфічныя імёны Беларусі, Славакіі і ЗША.

**1. Прадметнасць – стымулянасць.** Згодна з А.Н. Лявонцьевым, самы істотны крытэр вылучэння асобных дзейнасцяў – гэта іх прадметы, якія сутнасць іх матывы [4, с. 102]. Прадметам дзейнасці з’яўляецца рэч не як прыродны аб’ект, але як аб’ект у структуры чалавечай дзейнасці. У праекцыі на тапонімы аб’ект разглядаецца ў дзейнасці індывідуалізуючай, у надзяленні адзінкавага тапааб’екта прыметай, якая вылучае гэты аб’ект з ліку іншых.

Па традыцыйнай словаўтваральнай схеме аналізу онімаў пачынаць трэба з пошуку матывавальнай прыметы. У выніку вызначаюцца тапааснова і тапафармант. Традыцыйна далей варта рухацца ад утваральнага да вытворнага. Калі аналізаваць тапонім такім спосабам, то рух будзе ад

прыметы аднаго аб'екта да прыметы іншага аб'екта. Прычым аб'екта зусім іншай прыроды і паходжання: напрыклад, ад уласнага імені ракі да ўласнага імені балота: амер. *Alder Brook* > *Alder Brook Swamp*, *Bell Creek* > *Bell Creek Swamp*, бел. *Арэса* > *Арэскае балота*, *Дзітва* > *Дзітвянскае балота*. Аднак прыродны аб'ект балота істотна адрозніваецца ад прыроднага аб'екта рака.

Пачуццёвае пазнанне аб'екта спачатку прымушае чалавека вызначыць яго прыроду і толькі пасля гэтага звяртацца да адзінкавых прымет, тым больш што «абазначэнне прадмета слоўным знакам апасродкавана паняццем пра яго» [5, с. 31]. І гэта паняцце з'яўляецца, перш за ўсё, паняццем аб прадмеце, а не аб яго прымеце. Дарэчы, большасць тапанімных фармантаў маюць субстантыўную прыроду ці, па меншай меры, мяркуюць наяўнасць субстантыватара, бо прымета не можа існаваць без свайго носбіта. Такім чынам, пачынаць разгляд уласных імёнаў геаграфічных аб'ектаў трэба з субстантыўнага кампанента.

Натуральная паслядоўнасць дзейнасці суб'екта па надзяленню аб'екта імем наступная: (А) назіранне за новым аб'ектам без імені, напр. возера → (Б) вызначэнне катэгорыяльнага (і іерархічнага) статусу рэаліі, якая абазначаецца (аб'ект, прымета і г.д.) і, адпаведна, катэгорый, якія павінны стаяць за надзяленнем аб'екта імем → (В) выяўленне адзінкавай прыметы, якая кладзецца ў аснову тапоніма → (Г) надзяленне імем → (Д) супастаўленне намінацыйнай дастатковасці створанага імені з мэтамі дзейнасці і, калі неабходна, надзяленне новай вылучальнай прыметай.

Такім чынам, пацвярджаецца выказаная А.М. Лявонцьевым думка аб мэтазгоднасці выкарыстання ў якасці адзінкі аналізу аперацыю [6, с. 109] – у дадзеным выпадку першасную аперацыю выяўлення асновы і фарманта ў тапанімным знаку. Праўда, далейшы натуральны рух думкі намінатара-дзеяча адрозніваецца ад структуралісцкага вырашэння праблемы.

**2. Актыўнасць – рэактыўнасць.** Прынцып, які прадугледжвае актыўнасць суб'екта, дэманструе творчы характар паводзін чалавека, а таксама выбіральнасць і накіраванасць пазнавальнай дзейнасці, абумоўленыя

каштоўнасцямі, мэтамі, мінулым вопытам і г.д. Гэтая абумоўленасць будзе разгледжана ніжэй – у пп. 6 і 7. Тут падкрэслім толькі ролю папярэдняга вопыту для дзейнасці ў будучыні. Гэтаму ёсць тлумачэнне ў галіне фізіялогіі: яшчэ І.М. Сечанаў выявіў залежнасць рэфлексу не толькі ад раздражняльнікаў, але і ад сумы ранейшых уздзеянняў [7, с. 33].

**3. Неадаптыўнасць – адаптыўнасць.** Прынцып, паводле якога чалавек сам стварае ўмовы свайго існавання, выяўляецца ў формуле «ўнутранае дзейнічае праз знешняе і гэтым само сябе змяняе» [3, с. 123]. Фармальна-дынамічны характар пошукавай актыўнасці чалавека прыводзіць да знаходжання ім пэўных схем дзеянняў з прадметамі, якая затым пераносіцца на іншыя аб'екты (гл. п. 4). Ва ўласных імёнах некаторай мясцовасці фармальны бок і характэрныя сродкі распаўсюджвання тапанімнай асновы тапафармантамі з'яўляюцца характэрнымі для ўсіх тапанімных палёў. Так, суфіксы *-скае, -іца, -іна, -ова, -на, -ішча, -ішкі* і інш. ужываюцца ў розных геаграфічных імёнах Беларусі, таму могуць ўспрымацца як агульнатапанімныя: азёры *Глыбачка, Сарочынскае, Чамярыца, Бярнова, Уклейна, Езярышча, Янкішкі*, балоты *Палонка, Кузьмінскае, Журбіца, Амеліна, Брусова, Бродна, Лядзішча, Солішкі*.

**4. Апасродкаванасць – непасрэдня асацыятыўныя сувязі.** З прынцыпамі актыўнасці і неадаптыўнасці дзейнасці чалавека цесна звязана думка пра тое, што «асноўная сувязь, якая ляжыць у аснове ўсякай веды, складаецца не ў простаі «асацыяцыі» паміж аб'ектамі (паколькі гэта паняцце адмаўляе актыўнасць суб'екта), а ў «асіміляцыі» аб'ектаў па пэўных схемах, якія ўласцівы суб'екту» [8, с. 91]. Дзейнасць суб'екта, згодна з гэтым прынцыпам, апасродкавана яго стаўленнем да аб'екта, што выяўляецца ў знаходжанні ім схем дзеянняў (гл. пп. 1 і 3).

**5. Інтэрыярызацыі экстэрыярызацыі – сацыялізацыя.** Схемы дзеянняў з прадметамі, атрыманыя чалавекам у ходзе пазнавальнай дзейнасці, абапіраюцца на вынікі пачуццёвага пазнання прадмета, які ўключае ў сябе пераход ад найменш да ўсё больш дэталізаванага

прадстаўлення аб аб'екце і паслядоўным фарміраваннем ў дыялозе  
неабходных катэгарыяльных структур: «для таго каб перадаць якое-небудзь  
перажыванне або ўтрыманне свядомасці іншаму чалавеку, няма іншага  
шляху, акрамя аднясення зместу, які перадаецца, да вядомага класу, да  
вядомай групы з'яў, а гэта ... абавязкова патрабуе абагульнення» [9, с. 16].

Катэгарызаваныя звесткі пра пазнанне чалавекам аб'ектаў захоўваюцца  
ў свядомасці чалавека, але разам з тым у выпадку неабходнасці  
падвяргаюцца перакатэгарызацыі. Схемы дзеянняў з прадметамі, атрыманыя  
на папярэднім этапе, застаюцца з чалавекам і на новым этапе разумення ім  
аб'екта. У працэсе дзейнасці актывізавацца можа любая з атрыманых схем  
дзеянняў: «... для свядомасці суб'екта ўклады, якія ўносяцца яго дзейнасцю,  
застаюцца адкрытымі; таму і адбываецца так, што свядомасць можа здавацца  
асновай дзейнасці» [10, с. 115].

**6. Аналіз па адзінках – па элементах.** Адмежаванне двух відаў аналізу  
ажыццявіў Л.С. Выготскі. З яго пункту гледжання, з прычыны прымянення  
аналізу па элементах «атрымліваюцца прадукты, чужародныя ў адносінах да  
аналізаванага цэлага, – элементы, якія не ўтрымліваюць у сабе асаблівасцей,  
уласцівых цэламу як такому, і валодаюць шэрагам новых уласцівасцяў, якіх  
гэта цэлае ніколі не магло выявіць...» [9, с. 8]. У той жа час метады аналізу, які  
падзяляе складанае адзінае цэлае на адзінкі, спрыяе не толькі захаванню ўсіх  
асноўных уласцівасцяў, уласцівых цэламу, але таксама раскрыццю  
характарызуючых дзейнасць адносін [4, с. 17].

Для знаходжання гэтых адзінак у тапонімаўтваральнай дзейнасці варта  
пачаць з тых уласных імёнаў, структура якіх утрымлівае тапааснову, роўную  
слову, і нулявы тапафармант, але, нягледзячы на прастату сваёй будовы,  
здольныя адыгрываць ролю ўласнага імені. У нармальным выпадку гэта  
будзе анімізаваны геаграфічны апелятыў кшталту *рака, возера, балота* ці  
іншыя словы, якія абазначаюць тапаб'ект ў агульнай лексіцы: амер. *the Cove,*  
*the Desert*; славацк. *Potok, Hať, Močar*; бел. *Возера, Горы, Балота, Рака*.  
Высновы псіхолагаў і кагнітолагаў аб першаснасці ўспрымання чалавекам

прадметаў і толькі потым іх якасцяў і адносін толькі пацвярджае логіку нашых разваг.

Далейшы рух чалавечай думкі пры намінацыі адзінкавых аб'ектаў абапіраецца на вызначэнне ў аб'екце і рэпрэзентацыі ў знаку індывідуалізуючага кампаненту: амер. *Big Swamp, McCaslin Marsh, Bear Rock Swamp*; славацк. *Červený potok, Čierna skala, Kováčov potok*; бел. *Крываль, Заграддзе, Ганчарова*. Дзеянні па намінацыі аб'ектаў становяцца больш складанымі, але адзінка дзейнасці, якая была знойдзена на папярэднім этапе (прадстаўленая геаграфічным тэрмінам), захоўваецца ў свядомасці і ў новым імя, а значыць, на кожным з этапаў ўласцівасці, уласцівыя цэласнаму ўспрымання аб'ектаў і іх перадачы, таксама захоўваюцца.

Трэці этап надзяляе дадатковай прыметай аб'екты, якія ўжо маюць адзін дыферэнцыятар: амер. *Cedar Swamp > Acushnet Cedar Swamp, Bolton Cedar Swamp, Pocasset Cedar Swamp*; славацк. *Jánošov potok > Jánošov dlhý potok*; бел. *Мох Васілеўшчына > Мох Дальняя Васілеўшчына, Мох Бліжняя Васілеўшчына > мох Дальняя Васілеўшчына 2*.

Кожны з трох асноўных этапаў – своеасаблівы “прыпынак” у дзейнасці і захаванне дасягненняў разумова-камунікатыўнага механізму. Механізм невыпадковы, бо адпрацаваны на практыцы і ўспрымаецца як неабходны (пар. разуменне тапоніма як спалучэнне тапаасновы і тапафарманта), а прыметы, якія адрозніваюць аб'екты, вар'іруюць, што забяспечвае разнастайнасць тапонімаў.

Пры стварэнні тапоніма невялікая частка звестак пра аб'ект змяшчаецца ў цэле знаку, але яе дастаткова для суб'ектаў, якія кантактуюць: «Значэнне – гэта не сума ўсіх тых псіхалагічных аперацый, якія стаяць за словам. Значэнне ёсць нешта значна больш вызначанае – гэта ўнутраная структура знакавай аперацыі. Гэта тое, што ляжыць паміж думкай і словам» [9, с. 17].

У тэорыі намінатара-назіральніка (А.Л. Беразовіч) прадстаўлены аналіз па элементах, якія адлюстраваны ў слове і з'яўляюцца вынікам дзеяння розных аналізатараў чалавека [11]. Як вынік – падрабязны аналіз бачання

чалавекам свету, але адсутнасць указанняў на тое, якім чынам і ў якой паслядоўнасці ўспрымаецца і перадаецца неабходны мінімум інфармацыі аб аб'екце паміж людзьмі. Пытанне пра сувязь адзінкавых імёнаў географічных аб'ектаў у межах адзінай сістэмы таксама застаецца нявырашаным пры аналізе элементаў тапоніма. Па словах Л.М. Дзмітрыевай, «аб'яднальным пачаткам... з'яўляецца ментальны кампанент» [12, с. 15].

Пры даследаванні асобных элементаў прымета, якая выяўляецца ў кожным з імёнаў, будзе выключна індывідуальная. Яна ніякім чынам не будзе прадстаўлена ў іншых назвах, бо апошнія не будуць у такім разе аб'яднаны адзіным матывам знакавай дзейнасці. Да таго ж усе найменні тапасістэмы апынуцца фактычна ў адным класе. Элементы імёнаў водных аб'ектаў, населеных пунктаў і іншых аб'ектаў будуць прадстаўлены як часткі сістэмы без уліку іх экстралінгвістычнай прыроды.

Калі працягваць аналогіі з рознымі відамі дзейнасці чалавека, прапанаваныя А.Л. Беразовіч і М.Э. Рут («“мастаком” з'яўляецца і носьбіт мовы, адначасова адлюстроўваючы ў намінацыі адзінках сваё стаўленне і да з'явы, якая называецца, і да той з'явы, якая пазначаецца утваральным» [13, с. 35]), то можна супаставіць дзейнасць намінатара-дзеяча з дзеяннімі аўтамеханіка або мастака: нават калі ў боксах стаіць не Роллс-Ройс, а Ягуар, рамонтная дзейнасць будзе выканана, хай з выкарыстаннем іншых дэталей; нават калі ў мастака будуць фарбы патрэбнага колеру не той фірмы, з якой ён працаваў да гэтага, колер на карціне не зменіцца.

Сам спосаб дзеянняў для вырашэння праблемы застанеца ранейшым. Манера, погляд, пункт гледжання важны на першым – пачуццёвым – этапе, а дзеянні патрабуюць навыку. Абраная манера практычна не змяняецца ў мастака: рэаліст піша рэалістычна, рамантык – рамантычна – вось і ўсё. Акрамя таго, няшмат простых носьбітаў мовы здольны дзейнічаць як мастакі. Звычайны чалавек вырабляе дзейнасць «на хаду і па-хуткаму». Яму не да вынаходстваў. У працэсе шматлікіх актаў намінацыі, у дзейнасці нараджаецца структура, максімальна ўлічвае інтарэсы камунікантаў, а не

мысляроў.

**7. Залежнасць псіхічнага адлюстравання ад месца аб'екта, які адлюстроўваецца, ў структуры дзейнасці.** Дзеянні чалавека маюць падвойную дэтэрмінацыю: уласцівасцямі аб'екта і мэтамі дзейнасці. Такім чынам, можна меркаваць, што розная значнасць аб'ектаў ландшафту для чалавека павінна адбіцца ў структуры ўласных імёнаў. Улічваючы адзіную аснову для разгляду працэсу надзялення імем (адзінкавыя аб'екты ў схеме дзейнасці чалавека безадносна да асобных прымет аб'екта) ва ўсіх тапанімных падсістэмах, даследчык атрымлівае магчымасць правесці тыпалагічны аналіз месца аб'ектаў нейкага аднаго тыпу на фоне іншых у дзейнасці розных народаў. Асобныя матывавальныя прыметы пры гэтым адыходзяць на задні план, а на пярэдні план вылучаецца ўзаемаабумоўленасць успрымання і прадстаўлення адзінкавых аб'ектаў з аднаго боку і моўных структур – з іншага.

Цікавай і важнай часткай даследавання тапонімаў з пазіцыяй тэорыі дзейнасці з'яўляецца суаднесенасць дзеянняў з прамежкавымі мэтамі і іх месцам у іерархіі мэтаў. Па словах Я.Ф. Тарасава, «сувязі ўяўленняў аб аб'ектах свету вызначаюцца іх супрацьлегласцю, калі адно з іх выцясняе іншае; падабенствам, калі яны зліваюцца ў адно, і камплікацыяй, калі яны аб'ядноўваюцца, але не зліваюцца ў адно, захоўваючы адасобленасць» [Тарасов, с. 25]. Усе гэтыя псіхалагічныя дзеянні з уяўленнямі аб аб'ектах можна заўважыць пры аналізе тапасістэм; тут усё пачынаецца з падабенства: аб'ект супастаўляецца з узорамі геаграфічных аб'ектаў, якія ўжо прадстаўлены ў свядомасці (агульнымі імёнамі). У выніку геаграфічны аб'ект утвараецца шляхам тапанімізацыі геаграфічнага апелятыва (у назвах балот, напрыклад, гэта такія словы, як амер. *the Swamp, the Bog*, славацк. *Močiar*; бел. *Мох, Балота*) або перавядзенню гатовага словазлучэння з адной тапанімнай падсістэмы, у якой яно было калісьці створана, у іншую, пры гэтым класіфікатар імені перастае суадносіцца з пазамоўным прадметным светам і, як след, спалучэнне ідыяматызуецца (імёны тыпу амер. *Burgaw*



*Savannah, Blue Desert*; бел. *Дзегцеў Луг, Новы Мост* у назвах балот).

Аднак адзінкавых аб'ектаў шмат, а словы агульнай лексікі не такія шматлікія, павелічэнне іх колькасці можа прывесці да ўскладнення моўнага кода. Ідэнтычныя найменні вымушаны быць неяк дыферэнцыяваны. На першы план выходзіць схема дзейнасці, якая прадугледжвае наяўнасць у знаку не толькі прадметных імёнаў, але таксама іх атрыбутаў – адзінкавых прымет. Натуральны пераход да схемы «ад класіфікатара да дыферэнцыятара» адлюстраваны ў тапанімных сістэмах розных народаў: імёны, якія з'яўляюцца адзінствам субстантыўнага і ад'ектыўнага кампанентаў складаюць пераважную большасць. Прадстаўленні пра аб'екты аказваюцца звязанымі на гэтым этапе праз супрацьлегласць іншым аб'ектам, з іншымі прыметамі або без іх.

Здараецца і так, што два і больш аб'екты, якія ўспрымаліся раней як адзін, маюць патрэбу ў новай дыферэнцыючай прымеце. У такім выпадку ўжо існуючая прымета дапаўняецца новай. Першая прымета, агульная для двух і больш аб'ектаў, аб'ядноўвае прадстаўленні аб аб'ектах у адно, а ўласна ідэнтыфікуючую ролю адыгрывае другая, новая прымета, якая не дазваляе ім зліцца ў адно. Адбываецца камплікацыя.

Чалавек па-рознаму намінуе розныя аб'екты. За агульнай схемай надзялення імем адзінкавага аб'екта, абумоўленай адзіным матывам яго ідэнтыфікацыі ў тапанімнай прасторы, не выслізгваюць ад увагі і розная колькасная і якасная прадстаўленасць структурных і семантычных асаблівасцей кожнага з тапанімных палёў.

Не выпадкова імёны мікрааб'ектаў значна часцей матываваны імёнамі іншых аб'ектаў, г.зн. ажыццяўляецца матывацыя адноснай прыметай. У той жа час у імёнах буйных аб'ектаў часцей знаходзім якасныя матывавальныя прыметы. Мікрааб'ектаў ў значна меншай ступені, чым макрааб'екты, здольны арыентаваць ў прасторы: яны не такія заўважныя. Таму для арыентацыі ім даводзіцца трымацца аднаго з больш значных арыенціраў.

Сярод водных аб'ектаў да ліку такіх значных арыенціраў можна аднесці

рэкі. Яны больш заўважныя ў ландшафце, стабільней у сваім размяшчэнні ў прасторы і могуць лічыцца устойлівымі арыенцірамі. У гаспадарчым жыцці яны спрадвеку разглядаюцца як «жыццёвыя артэрыі». Не дзіўна, што менавіта уласныя назвы рэк – найбольш устойлівыя і найменш этымалагічна празрыстыя. Дарэчы, сярод адзінак агульнай лексікі самыя старажытныя і важныя для дзейнасці чалавека словы таксама з’яўляюцца нематываванымі.

Ужыванне запазычаных і семантычна непразрыстых імёнаў менавіта ў назвах рэк (асабліва буйных: рус. *Волга, Дон*; бел. *Днепр, Дзвіна, Неман*; амер. *Mississippi, Missouri*) абумоўлена механізмам своеасаблівай «псіхалагічнай рэтардацыі», бо калі змяняць імёны самых важных для дзейнасці суб’ектаў рэалій, то не будзе нічога стабільнага, а гэта перашкаджае нават самай агульнай арыентацыі ў прасторы.

Улічваючы гэтую акалічнасць, варта аддзяліць імёны, якія маюць патрэбу ў этымалагічным аналізе для выяўлення матывавальнай прыметы, ад семантычна празрыстых імёнаў і ацаніць статыстычна іх ролю ў кожнай з тапанімных падсістэм. Статыстыка па прадстаўленасці ў тапаніміі тыпаў сувязі уяўленняў (падабенства – супрацьлегласць – камплікацыя) у дадатак да вынікаў даследавання ступені этымалагічнай празрыстасці падсістэм розных тапанімных аб’ектаў дасць магчымасць вызначыць месца кожнага з відаў геаграфічных аб’ектаў у жыццядзейнасці чалавека па дадзеных мовы, пабудаваць кантынуум значнасці тапааб’ектаў для чалавека.

Не выпадкова сярод назваў рэк і азёр значна часцей можна выявіць не толькі аднаслоўныя найменні, непразрыстыя семантычна, але таксама імёны, якія з’яўляюцца суфіксальнымі ўтварэннямі. Функцыянальна больш значны кампанент тапоніма – аснова – захоўваецца, а менш значны тапафармант-тэрмін згортваецца ў тапафармант-суфікс (але не знікае цалкам – гэта таксама важна) у мэтах эканоміі моўных сродкаў. Прычына – стабільнасць існавання буйных і старажытных аб’ектаў. Даказваецца гэта тым, што ў імёнах невялікіх аб’ектаў значна часцей назіраецца захаванне семантыкі частак уласнага імені і адсутнасць скруткі геаграфічнага тэрміна ў суфікс.

Менавіта таму ў мэтах стварэння псіхалінгвістычнай тэорыі імені ўласнага часцей варта выкарыстоўваць дадзеныя мікратапаніміі, якая менш схільна да страты ўнутранай формы, чым імёны буйных аб'ектаў.

Адсутнасць функцыянальнай значнасці класіфікатара таксама мае вынікам спалучэнні, сцягнутыя ў складаны тапонім, але толькі ў тых выпадках, калі класіфікуецца кампанент перастае суадносіцца з аб'ектам намінацыі: амер. *Bearwallow, Punkhole, Middlemoor*, бел. *Чарналесак, Козібор* у назвах балот. Ва ўсіх гэтых імёнах кампаненты зліваюцца, калі класіфікатар не мае «балотнай семантыкі». Аднак нягледзячы на адрозненні ва ўспрыманні аб'ектаў, у межах знака захоўваецца імпліцытнае або экспліцытнае ўказанне *на статус аб'екта*, які мае адзінкавую прымету, а не толькі на прымету.

Аднясенне імёнаў да пэўнага класа найбольш ярка адбілася ў аналітычных мовах, дзе словаўтваральнай ланцужок лёгка аднаўляецца без дадатковых гістарычных пошукаў: амер. *Silver Spring Brook Marshes* <*Silver Spring Brook* <*Silver Spring* <*silver*. Падобныя прыклады спрыяюць вызначэнню ступені аддаленасці доследнай тапанімнай падсістэмы ад цэнтра, а таксама выяўленню аб'ектаў, якія ў большай ступені з'яўляюцца фігурамі, і аб'ектаў, якія з'яўляюцца фонам для фігур. Для назваў азёр і рэк ЗША імёны з 3–5 слоў – рэдкасць, для назваў балот – заканамернасць.

Такім чынам, даследаванне імёнаў адзінкавых геаграфічных аб'ектаў, пабудаваная на аснове ідэй тэорыі маўленчай дзейнасці, дазваляе:

(1) адзначыць паслядоўныя дзеянні чалавека па ператварэнні уяўленняў аб геаграфічным аб'екце ў моўнай знак;

(2) звязаць імёны ў адзіную сістэму з улікам дзейнасцага, «ментальнага», а не ўнутрымоўнага або пачуццёвага крытэра;

(3) дапоўніць пазнавальную канцэпцыю чалавечага ўспрымання тапааб'ектаў рэгулятыўнай канцэпцыяй перапрацоўкі інфармацыі з «размытай» формы уяўленняў у дыскрэтную форму моўных знакаў;

(4) выявіць тыпалагічныя асаблівасці ўспрымання адзінкавых аб'ектаў

чалавекам па дадзеных мовы;

(5) ажыццявіць змястоўнае даследаванне не толькі лексічнага элемента, пакладзенага ў аснову знака, але і словаўтваральна-граматычнага кампанента тапоніма – яго фарманта, узяўшы за аснову ўяўленне аб прамежкавым статусе словаўтварэння, яго размяшчэнні на «стыку» лексікі і граматыкі.

Скарачэнне колькасці тыпаў у класіфікацыі вядзе да большага абагульнення дадзеных, якія ўлічваюць статыстыку, але не абсалютызуюць веданне матывацыі кожнага канкрэтнага імені. Пры даследаванні тапонімаў з пазіцыі рэгулятыўнай функцыі мовы спрашчэнні непазбежны, бо у міжзнакавым абмене кожны з камунікантаў вымушаны прыводзіць свае ўяўленні пад агульныя ўяўленні аб адзіночных аб'ектах.

Для пабудовы адзінай кагнітыўнай мадэлі тапонімаўтварэння варта аб'яднаць намаганні прыхільнікаў даследавання чалавека як намінара-назіральніка і як намінара-дзеяча.

## ЛІТАРАТУРА

1. Березович, Е. Л. Русская ономастика на современном этапе: критические заметки / Е. Л. Березович // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – 2001. – Т.60, № 6. – С. 34–46.
2. Супрун, В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал / В.И. Супрун. – Волгоград: Перемена, 2000. – 172 с.
3. Асмолов, А. Г. Основные принципы психологической теории деятельности / А. Г. Асмолов // А.Н.Леонтьев и современная психология. – М.: Изд-во Московского университета, 1983. – С. 118–128.
4. Леонтьев, А. Н. Общее понятие о деятельности / А. Н. Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. – М.: Наука, 1974. – С. 5–21.
5. Уфимцева, А.А. и др. Лингвистическая сущность и аспекты номинации / А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова, В. Н. Телия

Языковая номинация (общие вопросы). – М.: Наука, 1977. – С. 7–98.

6. Леонтьев, А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

7. Сахарный, Л.В. Введение в психолингвистику: Курс лекций / Л.В. Сахарный. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – 184 с.

8. Пиаже, Ж. Психогенез знаний и его эпистемологическое значение / Ж. Пиаже // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С. 90–101.

9. Выготский, Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 570 с.

10. Тарасов, Е. Ф. Тенденции развития психолингвистики / Е.Ф.Тарасов. – М.: Наука, 1987. – 168 с.

11. Березович, Е.Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Е. Л. Березович ; Урал. гос. ун-т им. А.М.Горького. – Екатеринбург, 1999. – 39 с.

12. Дмитриева, Л. М. Русская топонимическая система: онтологическое и ментальное бытие / Л. М. Дмитриева // Известия Уральского государственного университета. — 2001. — № 20. — С. 13-18.

13. Березович, Е. Л., Рут, М. Э. Ономазиологический портрет реалии как жанр лингвокультурологического описания / Е. Л. Березович, М. Э. Рут // Известия Уральского государственного университета. — 2000. — № 17. — С. 33–38.